

**ПРОБЛЕМА ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ПІДСИСТЕМИ
МАШИНОБУДУВАННЯ)**

О. А. Литвинко

*Сумський національний аграрний університет,
вул. Г. Кондратьєва, 160, м. Суми, 40021, Україна
E-mail: li-tv@mail.ru*

Стаття присвячена особливостям феномену гіперо-гіпонімічних відношень у сучасній англійській мові (на матеріалі англійської термінологічної підсистеми машинобудування). У роботі доведено, що гіперо-гіпонімічні відношення, які наскрізь пронизують аналізовану термінологію, є одним із доказів її системності.

Ключові слова: мікрополе, гіперонім, гіпонім, підсистема, машинобудування.

Технічна терміносистема відіграє провідну роль у фаховій комунікації. Питання сутності терміна і термінології належить до актуальних проблем лінгвістики. На сучасному етапі вчені приділяють особливу увагу систематизації терміносистем окремих галузей і вивченню різних аспектів їх утворення та функціонування у системі мови. Розроблені окремі питання галузевих термінологій: комп'ютерної термінології – Ю.Г. Макаренко, І.В. Матковська [1], економічної – О.В. Чуешкова [2], філософської – О.І. Новоставська [3], юридичної – І.М. Гумовська [4]. Особливого значення набуває систематизація англійських терміносистем окремих галузей і вивчення різних аспектів їх утворення та функціонування у системі мови [1, с.68], [3, с.52], [5, с.100]. Критичне узагальнення стану вивчення проблем термінології дозволяє зробити висновок, що англійська термінологічна підсистема машинобудування, чіє місце, чисельність та значущість у професійному мовному спілкуванні сучасного соціуму важко переоцінити, залишається практично невивченою. **Актуальність** роботи визначається застосуванням системного підходу до дослідження англійської термінологічної підсистеми машинобудування з точки зору властивих їй семантичних характеристик та у плані реалізації гіперо-гіпонімічних відношень у зазначеній термінологічній підсистемі. Необхідність аналізу підсилюється відсутністю належного теоретичного аналізу термінологічної підсистеми та недосконалістю її лексикографічного опису.

Метою цієї статті є вивчення гіперо-гіпонімічних відношень на матеріалі англійської термінологічної підсистеми машинобудування.

Відповідно до основної мети у роботі вирішуються такі **завдання**:

- 1) вивчити ієрархічну організацію понять термінологічної підсистеми машинобудування;
- 2) проаналізувати структуру термінологічних мікрополів;
- 3) розкрити гіперо-гіпонімічні відношення у зазначеній термінологічній підсистемі.

Об'єктом даного дослідження обрано термінологічну підсистему машинобудування сучасної англійської мови.

Предметом є гіперо-гіпонімічні відношення у зазначеній термінологічній підсистемі.

У відповідності до мети і завдань роботи **методика дослідження** носить комплексний характер. Нами використано наступні **методи**: описовий, що дозволяє зробити опис лексичних одиниць термінологічної підсистеми машинобудування; метод компонентного аналізу – для опису значень терміноодиниць даної підсистеми; метод семантичного аналізу – для виявлення семантичних, зокрема, гіперо-гіпонімічних, відношень у термінологічній підсистемі машинобудування, а також для

визначення основних лексико-семантичних мікрополів, що функціонують у межах цієї термінологічної підсистеми.

Матеріалом дослідження слугував корпус термінологічної лексики обсягом 5000 лексичних одиниць, відібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (тлумачних словників термінів машинобудування; перекладних словників термінів машинобудування), з рекламних проспектів фірм-виробників продукції машинобудування та з періодичних видань у галузі машинобудування.

Гіперо-гіпонімічні відношення є панівними у лексико-семантичній системі. Наявність зазначених відношень у будь-якій термінологічній підсистемі є найяскравішим свідченням її системності [6, с.125]. На основі гіперо-гіпонімічних відношень здійснюється ієрархічна організація понять термінологічної підсистеми. Терміни, як спеціально створені номінативні одиниці, покликані не тільки виражати суть понять, а й реалізувати зв'язки між ними. На підґрунті гіперонімії взаємопов'язані лексичні одиниці можуть об'єднуватись у тематичні і лексико-семантичні групи, підкласи, класи і семантичні поля. Науковці вважають гіперонімічну парадигму однією з найважливіших категорій, що формують термінологічні структури [2, с.125], [7, с.191].

На сучасному етапі питання визначення гіперо-гіпонімічних відношень привертає увагу багатьох дослідників. Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк зазначають, що гіперо-гіпонімічні відношення між термінами певних систем виникають або внаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів, або шляхом актуалізації їх парадигматичних значень [7, с.192].

У праці М.П. Кочергана поняття „родо-видові відношення” та „гіперо-гіпонімічні відношення” вживаються як синоніми і пояснюються одне через інше [8, с.206].

Детальним дослідженням зазначених відношень займалися О.В. Суперанська, Н.В. Подольська і Н.В. Васильєва [9]. Дослідниці наголошують на тому, що відношення між поняттями класифікуються на логічні та онтологічні. Підґрунтям для логічних відношень, або відношень подібності (аналогії), виступають внутрішні зв'язки між окремими властивостями та якостями понять, будь-яка їхня спільна характеристика або інтенціонал значення. Саме логічними є відношення „рід – вид”.

Родо-видові відношення виникають між поняттями у наступних випадках:

- якщо інтенціонал залежного поняття включає інтенціонал головного і ще, принаймні, одну додаткову ознаку з тих характеристик, які служать критерієм подальшого поділу; кожна окрема ознака при цьому входить до складу окремого поняття;
- якщо екстенціонал головного поняття включає кожний об'єкт або поняття, що потрапляють до екстенціоналу залежного поняття та, принаймні, ще один об'єкт або поняття.

У нашому дослідженні ми розглядаємо гіперо-гіпонімічні відношення як відношення „рід – вид”. На родо-видових відношеннях базується ієрархічна організація елементів семантичного поля термінологічних підсистем. Гіперо-гіпонімія слугує універсальним засобом тематичної організації конкретної термінологічної підсистеми [7, с.194]. Її ієрархічна будова передбачає наявність кількох ланок: центральне родове поняття, видове поняття, підвидове поняття. Відносно центрального родового поняття інші поняття, що з ним співвідносяться, виступають як видові або підвидові [10, с.7]. Центральне родове поняття є базовою ланкою ланцюжка. Його ще називають концептуальним поняттям. Зазначене поняття має високий ступінь узагальнення і розгорнуту дефініцію.

Родові поняття англійської термінологічної підсистеми машинобудування зазвичай містять семантичні ознаки, які свідчать про їх зв'язки з реаліями сфери машинобудування. Ці базові поняття реалізують широкий семантичний потенціал, а саме – здатність включати як конкретно-предметне, так і абстрактне значення.

Базові терміни аналізованої термінологічної підсистеми є підґрунтям для виникнення найбільшої кількості дериватів. Такими термінами є: abrasive

„абразивний шліфувальний матеріал”; absorber „амортизатор”; absorption „абсорбція”; acceleration „прискорення”; accessory „допоміжний пристрій”; actuator „привод”; adapter „з'єднувальний пристрій”; addendum „голівка зуба”; adjust „пристрій для регулювання”; adjuster „регулятор”; alarm „аварійний сигнал”; allowance „допуск”; alloy „сплав”; angle „кут”; arm „важіль”; assembly „монтаж”; axis „вісь”; bar „стержень”, „балка”; barrel „втулка”; beam „балка”, „брус”; bearing „підшипник”; bed „станина”; bolt „болт”, „гвинт”; bore „отвір”; casting „відливання”; clamp „фіксатор”; compressor „компресор”; connection „з'єднання”; construction „конструкція”; device „пристрій”; drill „свердло”, „свердлувальний верстат”; drive „привод”; engine „двигун”; equipment „обладнання”; face „поверхня”; gear „механізм”, „зубчасте колесо”; generator „генератор”; iron „залізо”, „чавун”; jaw „кулачок”; key „шпонка”; load „навантаження”; machine „машина”, „верстат”; material „матеріал”; mechanism „механізм”, „пристрій”; milling „фрезування”; motor „двигун”; output „випуск продукції”; pump „насос”; ring „кільце”; screw „гвинт”, „болт”; „шуруп”; seal „сальник”; shaft „вал”, „вісь”; steel „сталь”; system „система”; tool „інструмент”, „пристрій”; turbine „турбіна”; unit „блок”, „агрегат”; valve „клапан”; washer „прокладка”; welding „зварювання”; wheel „колесо”.

Зазначені базові терміни є основними родовими поняттями термінологічної підсистеми машинобудування. Вони виконують важливу функцію, слугуючи основою для творення терміноодиниць з більш складною семантичною та формальною структурою. Такі родові поняття стають стрижневими елементами аналітичних номінацій термінологічної підсистеми машинобудування. Простежимо це на прикладі кількох мікрополів.

Так, серед номінацій мікрополя motor „двигун” виокремлюються наступні: air motor „повітряний двигун”, brake motor „гальмівний двигун”, commutator motor „колекторний двигун”, hydraulic motor „гідродвигун”, indexing motor „двигун для індексації”, mill motor „двигун привода фрези”, piston motor „поршневий двигун”, rotary motor „пневмодвигун”, tool motor „двигун для обертання інструментів”, traction motor „тяговий двигун” та ін.

Наведені вище приклади є двокомпонентними гіпонімічними термінологічними словосполученнями, підпорядкованими гіпероніму motor. Наступні рівні членування передбачають створення на базі двочленних утворень більш складних конструкцій, де двокомпонентні термінологічні одиниці будуть уже виступати в ролі гіперонімів. Пор.: hydraulic motor „гідромотор” → fixed displacement hydraulic motor „гідромотор без регулювання”, gear-type hydraulic motor „шестерінчатий гідромотор”, limited rotary hydraulic motor „гідродвигун з обмеженим кутом повороту”, linear hydraulic motor „лінійний гідроциліндр”, piston-type limited rotary hydraulic motor „поршневий поворотний гідродвигун”, rotodynamic hydraulic motor „динамічний гідромотор”, two-direction hydraulic motor „реверсивний гідромотор”, vane-type limited rotary hydraulic motor „пластинковий поворотний гідродвигун”, variable displacement hydraulic motor „гідродвигун, що регулюється”. У цих прикладах видові і підвидові поняття знаходяться в одній площині з двокомпонентним гіперонімом hydraulic motor.

У мікрополі з доміантою turbine, також виокремлюються номінації з одним рівнем членування та номінації з двома і більше рівнями членування. Наприклад: axial (-flow) turbine „осьова турбіна”; birotating turbine „біротативна турбіна (з протилежним обертанням сусідніх лопатних вінців)”; bulb turbine „капсульна (гідро) турбіна”; centrifugal turbine „відцентрова турбіна”; combustion turbine „газова турбіна”; centripetal turbine „доцентрова турбіна”; gas turbine „газова турбіна”; hydraulic turbine „гідротурбіна”; pressure turbine „реактивна турбіна”; propeller turbine „пропелерна турбіна”, reaction turbine „реактивна турбіна”, steam turbine „парова турбіна”. У даних термінологічних словосполученнях значення компонента turbine зв'язане з родовим поняттям, а видові ознаки виражаються додатковими компонентами, що стоять перед гіперонімом turbine.

Терміни-гіпоніми можуть ставати гіперонімами для інших, більш специфічних понять. Наприклад: hydraulic turbine „гідрравлічна турбіна” → impulse hydraulic turbine „активна гідротурбіна”, pressure turbine „реактивна турбіна” → intermediate pressure turbine „реактивна турбіна середнього тиску”.

У мікрополі з домінантою adjuster „регулятор” виокремлюються номінації лише з одним рівнем підпорядкування. Наприклад: belt adjuster „регулятор ремінної передачі”; brake adjuster „регулятор системи гальмування”, friction adjuster „регулятор тертя”. У даних двокомпонентних термінах лексичні компоненти belt, brake, friction, виконують роль компонентів, які специфікують гіпоніми, співвіднесені з гіперонімом adjuster.

У мікрополі з домінантою ring „кільце” виокремлюємо: 1) номінації з одним рівнем членування; 2) номінації з двома рівнями членування. Наприклад:

1) backup ring „опорне кільце”; balance ring „балансувальне кільце”; binding ring „затискальне кільце”; bottom ring „кільце-розширювач (підкладне кільце)”; broach ring „кільце збірної протяжки”; check ring „стопорне кільце”; seal ring „ущільнююче кільце”;

2) seal ring „ущільнююче кільце” → hydraulic seal ring „прокладочне ущільнююче кільце”; labyrinth seal ring „лабіринтне ущільнююче кільце”.

У мікрополі з домінантою machine „верстат” виокремлюємо 1) номінації з одним рівнем підпорядкування; 2) з двома рівнями підпорядкування; 3) з трьома рівнями підпорядкування. Наприклад:

1) balancing machine „балансувальний верстат”; duplicating machine „копіювальний верстат”; peeling machine „верстат для нарізки”; profiler machine „верстат для контурної обробки”;

2) balancing machine „балансувальний верстат” → resonance-balancing machine „резонансний балансувальний верстат”. У зазначеному прикладі balancing machine – родово поняття, а resonance – видове.

3) resonance-balancing machine „резонансний балансувальний верстат” → below resonance-balancing machine „дорезонансний балансувальний верстат”.

Проаналізовані багатокомпонентні терміни з гіперо-гіпонімічною залежністю компонентів утворюються додаванням до носія безпосередньо передуючого родового або видового поняття нового атрибутивного елемента, завдяки чому відповідне поняття набуває додаткової диференціальної ознаки і переходить до подальшого родо-видового розряду, продовжуючи ієрархічний ряд понять.

Ланцюжок атрибутивних елементів багатокомпонентних термінів зазвичай відбиває процес творення ієрархічного ряду понять. Це видно на прикладі таких рядів з ієрархічним підпорядкуванням:

1) pump „насос” → injection pump „паливний насос” → fuel injection pump „насос для вприскування палива” → multicylinder fuel injection pump „багатоплунжерний насос для вприскування палива”;

2) pressure „тиск” → working pressure „робочий тиск” → maximum/minimum working pressure „максимальний / мінімальний робочий тиск”. Наведені в останньому прикладі гіпоніми вбирають в себе значення гіпероніма, але протиставляються один одному диференціальними семами.

У досліджуваній термінологічній підсистемі було виявлено, що важливою структурно-семантичною особливістю багатокомпонентних термінів з родо-видовою залежністю компонентів є строго фіксований порядок розміщення атрибутивних елементів відносно один одного. Зміна місця атрибутивного елемента в синтагмі призводить до зміни значення терміна. Про це свідчить чітка відмінність значень таких сполучень, пор.: air pump valve „клапан пневмонасосу” ↔ pump air valve „пневмоклапан насосу”.

На прикладі досліджених мікрополів ми продемонстрували, наскільки розгалуженими є гіперо-гіпонімічні відношення в англійській термінологічній підсистемі машинобудування. У мікрополях з домінантними родовими поняттями

виокремлюються номінації з одним, двома, трьома і чотирма рівнями підпорядкування. Гіперо-гіпонімічні відношення, які наскрізь пронизують аналізовану термінологію, є одним із доказів її системності.

В перспективі передбачається вивчення процесів детермінологізації (на матеріалі англійської субмови насособудування).

THE PROBLEM OF HYPERO-HYPONYMIC RELATIONS (BASED ON THE ENGLISH SUBLANGUAGE – MECHANICAL ENGINEERING)

O. A. Litvinko

Sumy National Agrarian University,
160, H. Kondratieva St., 40021, Sumy, Ukraine

The paper deals with the study of the peculiarities of hypero-hyponymic relations in the English language mechanical engineering terminology. The author shows how hypero-hyponymic relations widespread in mechanical engineering terminology prove its systematization.

Key words: *microscopic, hyperons, hyponymy, subsystem engineering.*

ПРОБЛЕМА ГИПЕРО-ГИПОНИМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДСИСТЕМЫ МАШИНОСТРОЕНИЯ)

O. A. Литвинко

Сумской национальной аграрный университет,
ул. Г. Кондратьева, 160, Сумы, 40021, Украина

Статья посвящена особенностям феномена гиперо-гипонимических отношений в современном английском языке (на материале терминологической подсистемы машиностроения). В работе доказано, что гиперо-гипонимические отношения, которые насквозь пронизывают рассматриваемую терминологию, являются одним из доказательств ее системности.

Ключевые слова: *микрופоле, гипероним, гипоним, подсистема, машиностроение.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Макаренко Ю. Г. До проблеми перекладу неологізмів галузі Інтернет та комп'ютерних технологій / Ю. Г. Макаренко, І. В. Матковська // Філологічні трактати. – 2012. – №4 – С. 68-71.
2. Чуешкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 189 с.
3. Новоставська О. І. Філософська термінологія: специфіка, класифікація, еволюція / О. І. Новоставська // Філологічні трактати. – 2013. – № 5. – С. 52-61.
4. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія у текстах з економіки / І. М. Гумовська // Іноземна філологія. – Львів, 1999. – № 111. – 211 с.
5. Скороходько Е.Ф. Термінологічний профіль наукового тексту / Е.Ф. Скороходько // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2008. – № 805. – С. 100-105.
6. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 1999. – 284 с.
7. Панько Т. Українське термінознавство / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Львів: Науковий світ, 1994. – 215 с.
8. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 2002 – 367 с.
9. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 243 с.
10. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. – Харків: Видавництво Харківського університету, 1968. – 70 с.

Надійшла до редакції 12 листопада 2014 р.